

РЕФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ОПІКИ
ТА ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ В УКРАЇНІ (1991–2007)REFORMING THE CONCEPTUAL PRINCIPLES OF GUARDIANSHIP
AND EDUCATION OF ORPHAN CHILDREN IN UKRAINE (1991–2007)

У статті висвітлено особливості реформування концептуальних засад опіки та виховання дітей-сиріт. Зазначено, що модернізація системи інтернатної освіти України на засадах дитиноцентричної освітньої парадигми вимагає переосмислення її мети та завдань, оновлення змісту, методів і форм організації опікунсько-виховного процесу.

Мета – проаналізувати досвід реформування концептуальних засад опікунсько-виховної діяльності в Україні (1991–2007 рр.) крізь призму виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Представлено огляд важливих нормативно-правових документів, що безпосередньо вплинули на діяльність закладів інтернатної освіти й організацію нових форм опікунсько-виховної діяльності. Розширюється мережа малокомплектних дитячих будинків змішаного типу, дитячих будинків сімейного типу, упровадження такої форми утримання і виховання дітей, як прийомна сім'я; орієнтація на сімейні форми утримання і виховання дітей; активізація усиновлення. Відбулося заснування благодійних опікунсько-виховних закладів, відновлення системи притулків, у т. ч. і недержавних.

Здійснений аналіз нормативно-правового забезпечення означеного періоду дає підстави стверджувати, що саме з 1991 р. в Україні розпочалася реорганізація державної системи утримання і виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, пріоритетами державної політики стає особистісна орієнтація освіти.

Важливими завданнями освіти стали демократизація та гуманізація виховання, розвиток різноманітних форм співробітництва; пріоритет завдань самореалізації особистості дитини; диференціація та індивідуалізація виховного процесу. Ці та інші актуальні для України початку XXI ст. принципи визначають гуманістичний зміст процесу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, у центрі якого постає дитина з її індивідуальними особливостями, можливостями та потребами.

Ключові слова: діти-сироти, опіка, виховання, інтернатні заклади освіти, дитячий будинок змішаного типу, дитячий будинок сімейного типу.

The article highlights the features of reforming the conceptual foundations of care and education of orphans. It is noted that the modernization of the system of boarding education in Ukraine on the basis of child-centered educational paradigm requires a rethinking of its goals and objectives, updating the content, methods and forms of organization of the guardianship and educational process.

The aim is to analyze the experience of reforming the conceptual foundations of guardianship and educational activities in Ukraine (1991–2007) through the prism of raising orphans in the context of the personal paradigm.

An overview of important legal documents that directly affected the activities of boarding schools and the organization of new forms of guardianship and educational activities is presented. The network of small mixed orphanages of mixed type, family-type orphanages, introduction of such form of maintenance and education of children as a foster family is expanding; focus on family forms of maintenance and upbringing of children; activation of adoption. Charitable guardianship and educational institutions were established, and the system of shelters, including non-state ones, was restored.

The analysis of the regulatory and legal support of this period gives grounds to claim that since 1991 in Ukraine began the reorganization of the state system of maintenance and upbringing of children deprived of parental care, the priorities of public policy is the personal orientation of education.

Important tasks of education were the democratization and humanization of education, the development of various forms of cooperation; priority of tasks of self-realization of the child's personality; differentiation and individualization of the educational process. These and other relevant for Ukraine in the early XXI century. principles determine the humanistic content of the process of raising orphans in the context of the personal paradigm, at the center of which is the child with its individual characteristics, capabilities and needs.

Key words: orphans, guardianship, upbringing, boarding schools, mixed-type orphanage, family-type orphanage.

УДК 37.018.32-058.862(477)«1991/2007»
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/25-1.4>

Лялюк Г.М.,

канд. психол. наук,
доцент кафедри психології діяльності
в особливих умовах
Львівського державного університету
внутрішніх справ

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Опіка та виховання дітей-сиріт залишаються однією з найактуальніших проблем українського суспільства та потребують від педагогічної науки нової філософії, нових, нестандартних підходів. Через нерозвиненість сімейних форм опіки в нашій країні значна кількість дітей-сиріт продовжує виховуватися в інтернатних закладах освіти. Проблематика опіки та виховання дітей-сиріт, які перебувають у державних закладах опіки, актуалізує потребу критичного переосмислення історичних витоків реформування концептуальних засад

опіки та виховання дітей зазначеної категорії. Модернізація системи інтернатної освіти України на засадах дитиноцентричної освітньої парадигми вимагає перетворень системного рівня: переосмислення її мети і завдань, оновлення змісту, методів і форм організації опікунсько-виховного процесу, що зумовлює необхідність сутнісних змін у структурі інтернатної освіти та вдосконалення мережі державних інституцій опіки та виховання дітей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні розвідки, що розкривають сучасні підходи до організації й удосконалення

виховання дітей в умовах державних закладів опіки, здійснено О. Безпалько, Л. Канишевською, О. Карпенко, В. Покась, А. Пеша, В. Слюсаренко, Н. Султановою, Ю. Яблонівською та ін. Автори вказують на суттєві недоліки такої форми життєвого устрою дітей-сиріт, наголошуючи, що виховання дітей-сиріт у таких закладах призводить до деформації процесу формування системи цінностей і ціннісних орієнтацій, ускладнень особистісного розвитку, емоційної та інтелектуальної сфери, що зумовлює специфіку виховання означеної категорії дітей. Зокрема, вчені зауважують про недостатність врахування педагогами інтернатних закладів освіти особистісно-орієнтованого підходу до виховання дітей-сиріт. Більшість дослідників поділяють думку про те, що державна система опіки та виховання дітей-сиріт потребує конструктивного реформування, диференціації й індивідуалізації підходу до потреб і вимог дитини та наголошують на актуальності забезпечення особистісного зростання дітей за умов трансформаційних змін та оновлених форм державної опіки.

Особистісна парадигма освіти є цілком виправданою в умовах становлення інформаційного суспільства, основною вимогою якого є розуміння особистісного розвитку у сукупності його освітньої та творчої складової частини як першооснови інноваційної економіки, джерела конкурентоспроможності індивідів, організацій і держави й економічного зростання. Дитина у площині особистісно-орієнтованої освіти – повноцінний суб'єкт педагогічного процесу (Г. Балл, І. Бех, І. Подмазін, В. Сериков, І. Якиманська та ін.). Сутність особистісно-орієнтованої парадигми виховання полягає у розгляді дитини як складної самоорганізованої системи, у визнанні унікальності, неповторності, самоцінності кожної особистості та траєкторії її розвитку; у зміщенні цільових настанов виховання з інформатизації особистості на створення умов і допомогу у її самовизначенні та саморозвитку, автентичному для себе способі існування [21, с. 82]. Саме особистісно-орієнтована модель взаємодії дитини і дорослого, яка проявляється у формі рівноправного партнерства засобами спільної активності й діалогу, здійснюється на основі емпатійності, визнання дорослими унікальності природи дитинства з метою забезпечення умов самореалізації та самоактуалізації дитячої особистості, на нашу думку, найбільш ґрунтовно розкриває сутність «дитиноцентризму», який сьогодні визначає вектор гуманізації освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Зміни в системі інституційного догляду в напрямі до альтернативного, наближеного до сімейних форм утримання й виховання, що декларовані Національною стратегією реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр., підсилюють

актуальність забезпечення особистісного зростання дітей за умов трансформаційних змін та оновлених форм державної опіки.

Сьогодні в Україні існує два основні підходи до організації інституційної опіки та виховання дітей: 1) деінституалізація – відмова від утримання дітей-сиріт в інституційних закладах інтернатного спрямування та підтримка розвитку альтернативних форм сімейного влаштування дітей; 2) суттєве вдосконалення діяльності інституційних установ, зокрема через усунення їх «закритого характеру» й соціальну інтеграцію вихованців.

Сучасна реформація інтернатних закладів освіти разом із пошуком і змінами парадигм опіки та виховання дітей-сиріт зумовлює необхідність відродження позитивного досвіду опіки та виховання соціально незахищених категорій дітей, перегляду основних етапів реформування концептуальних засад опіки та виховання дітей-сиріт в Україні (1991–2007 рр.) і виокремлення основних ідей виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Мета – проаналізувати досвід реформування концептуальних засад опікунсько-виховної діяльності в Україні (1991–2007 рр.) крізь призму виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми.

Виклад основного матеріалу. Для нашої наукової розвідки актуальним є зосередження уваги на конструктивному аналізі основних етапів реформування концептуальних засад опіки та виховання дітей-сиріт в Україні (1991–2007 рр.), проте для ґрунтовнішого розуміння означеного коротко звернемося до передумов реформування інституційних форм утримання дітей означеного періоду.

Впродовж 1956–1991 рр. інтернатна система закладів освіти зазнала змін у розвитку опікунсько-виховної діяльності: якщо в 60-х рр. ХХ ст. характеризувався домінуванням авторитарної системи соціального виховання дітей, то з кінця 80-х рр., а саме у період 1985–1990 рр., поступово почала відбуватися модернізація опіки та виховання дітей-сиріт до більш гуманістичного напрямку соціальної політики. й урахування міжнародного досвіду утримання дітей-сиріт.

Зокрема, цьому сприяла прийнята постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 25 січня 1985 р (№ 85), яка декларувала необхідність прийняття заходів, направлених на покращення виховання дітей, котрі залишилися без сімейної опіки. А також 14 жовтня 1987 р створення Дитячого фонду, основними напрямками діяльності якого була допомога дітям-сиротам, дітям, що залишилися без піклування, та дітям-інвалідам, посилення уваги суспільства до виховання підростаючого покоління.

За ініціативи Дитячого фонду створюється принципово нова форма піклування про дітей, які

лишилися без опіки батьків, – сімейний дитячий будинок. Дитячий будинок сімейного типу – це «унікальний соціальний інститут, що забезпечує комплексність виховного впливу сім'ї на формування особистості. Це той випадок, коли нормативні засади органічно поєднуються з можливостями індивідуальної взаємодії всіх учасників виховного процесу» [2, с. 78]. Безперечно, така форма влаштування і виховання дітей стала оптимальною прерогативою інтернатним закладам, адже дитячий будинок сімейного типу є соціальним інститутом, спроможним забезпечити сімейне оточення та виховання дітей, їхнє особистісне зростання.

Проте разом із проголошенням пріоритетності сімейних форм влаштування і виховання дітей наголошувалося на необхідності покращення умов утримання і виховання учнів інтернатних установ.

Здобуття Україною незалежності (1991 р.) спричинило соціально-політичні, економічні, культурно-освітні зміни у країні, якісний зсув у ціннісних орієнтаціях суспільства. Трансформація державного устрою призвела до зростання кількості безпритульних дітей, формування нового погляду на проблему опіки та виховання дітей, які потребують державної допомоги та підтримки.

Станом на 1991 р. система державної допомоги та підтримки дитинства налічувала 706 інтернатних закладів 26 типів, у яких навчалося, виховувалося і лікувалося 154 тис. дітей. Серед цих установ тоді було: 45 шкіл-інтернатів для дітей-сиріт і дітей, котрі залишилися без піклування батьків, і понад 40 будинків сімейного типу [13, с. 7].

23 травня 1991 р. Верховною Радою України прийнято Закон України «Про освіту», що (зі змінами та доповненнями 1996 р.) актуалізував здійснення суттєвих змін у системі освіти та діяльності закладів освіти взагалі у зв'язку з необхідністю посилення уваги до соціально-економічного й духовного розвитку держави. Важливим етапом до забезпечення змістовної роботи шкіл, у т. ч. інтернатних закладів освіти, стало затвердження колегією Міністерства освіти України «Концепції середньої загальноосвітньої школи України», в якій передбачалося оновлення виховних традицій *на гуманістичних і демократичних засадах*, відродження національних цінностей в освіті, а також прийняття Конвенції ООН про права дитини, що набула чинності в Україні 27 вересня 1991 р.

Важливим нормативно-правовим документом, який безпосередньо впливав на діяльність закладів інтернатної освіти, стала Державна національна програма «Освіта. Україна XXI ст.» [3]. Пріоритетними напрямками виховання стали: національне, дошкільне, родинне та суспільне. Завдання програми стосувалися й виховання дітей-сиріт, котрі було доповнено та схарактеризовано у «Положенні про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт та дітей, які залишились без піклу-

вання батьків». Відповідно, для означеної категорії дітей створюються навчально-виховні заклади, в яких вони утримуються на повному державному забезпеченні від трьох років до повноліття. Зокрема, згідно з положенням основними типами закладів є: дитячий будинок для дітей дошкільного віку, дитячий будинок для дітей шкільного віку, дитячий будинок змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку; загальноосвітня школа інтернат для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків [15, с. 4].

В Україні розпочато організацію *дитячих будинків змішаного типу*. Чисельність у таких дитячих будинках становила 30–40 дітей віком від 3 до 16 років. Такі будинки мали перевагу у плані виховання дітей-сиріт, позаяк вихованці перебували в них тривалий час та не відбувалося «травматичного» переходу у 7 років, коли дітей переводили з дитячого будинку у школу-інтернат. Діти шкільного віку відвідували загальноосвітню школу, гуртки, спортивні та художні секції. Виховання дітей дошкільного віку проводилося відповідно до програми дошкільних закладів.

Також було відкрито *малокомплектні дитячі будинки змішаного типу* з кількістю 15–30 вихованців віком від 3 до 16 років. Найбільше таких будинків було відкрито в Київській, Донецькій, Львівській, Херсонській, Дніпропетровській областях. Зокрема, у Львівській області такі дитячі будинки було відкрито у Дрогобичі, Стрию, Бориславі, Самборі, а також у сільській місцевості, наприклад, у селі Корналовичі Самбірського району.

Перевагою таких дитячих будинків була невелика чисельність дітей, які переважно були вихідцями з місцевості, де розташовано заклад, що полегшувало забезпечення захисту їхніх майнових і житлових прав, а також давало можливість підтримувати контакти з родичами, навчатися в загальноосвітній школі. Очевидно, що умови виховання дітей-сиріт у таких державних закладах були більш сприятливими для особистісного зростання вихованців порівняно з інтернатами.

У 1994 р. Кабінет Міністрів України прийняв Постанову № 226 «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», в якій пропонувалося впорядкувати мережу навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, «віддаючи перевагу розвитку нових форм виховання таких дітей, зокрема дитячим будинкам сімейного типу» [14, с. 4]. В Україні у 1995 р. таких будинків налічувалося 72, в них проживало 700 дітей, із них 495 прийомних [6, с. 86].

Слід зазначити, що особливо позитивним аспектом у вирішенні проблеми виховання дітей-сиріт, їх особистісного розвитку стало загострення уваги до питань професійного удосконалення педагогічних

працівників державних закладів опіки. Зокрема, в розроблених Міністерством освіти України кваліфікаційних характеристиках педагогічних працівників (1992 р.) акцентовано увагу на значенні вихователя в інтернатному закладі освіти, щодо *вивчення особистості дітей, створенні умов для розвитку їхніх здібностей*. Підкреслено, що вихователь своїм «настановленням і особистим прикладом утворює повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших добродійностей» [7, с. 25].

Тоді ж в Україні вперше започатковано психологічну службу та соціальну роботу, а важливу роль у державній допомозі дітям, котрі залишилися без батьківської опіки, покладено на психолога та соціального педагога. Так, психолог, спираючись на свої професійні знання про вікові закономірності психічного розвитку, діяльності та поведінки людини, залежність їх від особливостей взаємин дітей із дорослими та ровесниками, повинен забезпечувати можливості для індивідуального підходу до дитини в навчальному закладі, визначати причини відхилень у розвитку та шляхи психолого-педагогічної корекції [7, с. 26]. У державних закладах опіки дітей було введено посади не лише психолога та психологічної служби, але й соціального педагога, в обов'язки якого входило безпосереднє сприяння і допомога вихованцям у їхньому *особистісному становленні та розвитку соціальної зрілості*.

З метою поліпшення виховання дітей і забезпечення дитиноцентричних принципів державні органи освіти постановили до 1 вересня 1994 р. переглянути склад працівників будинків дитини, дитячих будинків і шкіл-інтернатів, залучати до роботи в цих закладах осіб, яким притаманні *«сердечність, доброта, висока відповідальність за доручену справу»*, адже організація в інтернатних закладах освіти України, як і в загальноосвітніх, повністю покладається на педагогічні колективи [15, с. 19].

Важливе значення становища дітей, їх соціального захисту зумовило затвердження 18 січня 1996 р. Національної програми «Діти України» № 63/96, основною метою якої стало забезпечення права кожної дитини народитися здоровою, вижити та мати умови для всебічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною. Згідно з програмою *передбачалося оптимізувати мережу державних навчально-виховних закладів для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, надаючи перевагу розвитку нових форм їх утримання та виховання, зокрема в дитячих будинках сімейного типу та в сім'ях громадян*. «На зміну ізольованому інтернатному вихованню має прийти інтегроване навчання та виховання», – зазначалося у програмі [11, с. 28].

У 1996 р. прийнято «Концепцію виховання дітей та молоді у національній системі освіти», що визначала основні завдання державного утримання й виховання дітей, а саме: формування особистості дитини, розвиток її здібностей, обдарувань, наукового світогляду. Основним вектором системи виховання дітей в Україні стала національна ідея, яка передбачала *«формування молодої людини як громадянина України»* [8, с. 2]. Вищеназвана Концепція ключовим завданням виховання визнала *гуманістичний характер виховання, який передбачає побудову його змісту й форми на основі глибокого розуміння вихователем природи вихованців, встановлення між ними взаємин співробітництва*. Важливими завданнями виховання в контексті особистісної парадигми стало: забезпечення умов для самореалізації особистості; відхід від уніфікації у процесі виховання; створення умов для вільного формування власного світогляду; утвердження принципів загальнолюдської моралі: *правди, справедливості, милосердя, патріотизму, доброти та інших добродійностей*; культивування кращих рис української ментальності працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку із природою, толерантності. Серед принципів національного виховання декларовано активність, самодіяльність і творчу ініціативу учнівської молоді; *демократизація виховання* – розвиток різноманітних форм співробітництва; *гуманізація виховання* – пріоритет завдань самореалізації особистості; диференціація та індивідуалізація виховного процесу; гармонізація родинного і суспільного виховання [8, с. 6]. Тож система виховної роботи в державних закладах освіти та інтернатної освіти зокрема повинна була враховувати особистісно-орієнтований підхід до дітей, удосконалювати процес гуманізації виховання.

28 червня 1996 р. на п'ятій сесії Верховної Ради України прийняли Конституцію України, де у ст. 3 зафіксовано: *«Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю»* [9, с. 4]. Виховний процес у закладах освіти, зокрема інтернатної, ще більше переорієнтовувався *в напрямку гуманізації та дитиноцентризму*.

У другій половині 90-х рр. ХХ ст. загострилася проблема соціального сирітства та постійне зростання чисельності дітей-сиріт і дітей, що вимагало відповідної реакції від державних органів освіти й актуалізувало необхідність розроблення заходів щодо створення сприятливих умов особистісного розвитку дітей-сиріт, покращення становища їхнього утримання та виховання.

Незважаючи на проголошення пріоритетності сімейних форм влаштування, значна кількість таких дітей перебувала на державному утриманні в інституційних установах різного типу, які були

перевантажені кількістю вихованців. Інтернатна освіта та інституційні форми державної опіки залишалися вкрай проблематичними.

Президент України Л. Кучма з метою вдосконалення чинної структури закладів для дітей-сиріт і створення нових форм їхнього влаштування видає Наказ від 17 жовтня 1997 р. № 153/97, відповідно до якого розроблено систему заходів за такими напрямками: запобігання соціальному сирітству (створення банку даних щодо дітей, які перебувають у надзвичайно складних умовах; розробка системи інформації про потенційних усиновителів, піклувальників; створення громадських опікунських рад при інтернатних закладах та ін.); поліпшення умов для розвитку, виховання, освіти дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування (сприяння розробленню методичного забезпечення, вдосконаленню форм і методів індивідуальної виховної роботи та ін.); матеріальне та нормативно-правове забезпечення цієї категорії дітей [16].

Станом на 1998 р. в Україні налічувалося близько 830 шкіл-інтернатів, де виховувалося понад 160 тис. дітей, у т. ч. 51,1 тис. – діти-сироти і діти, які залишилися без піклування батьків. У цю кількість увійшли і заклади, що також входили до системи Міністерства освіти – це дитячі будинки, яких налічувалося 39 із кількістю дітей 3,2 тис., і школи-інтернати – 638 із кількістю вихованців 122,2 тис. [20].

На думку дослідниці Н. Султанової, у 1991 р. – на початку ХХІ ст. (дитиноцентричний період розвитку соціального виховання дітей в інтернатних закладах освіти України) виховна робота, на відміну від попередніх десятиліть, базувалася на засадах гуманізму та характеризувалася творчим, *особистісно-орієнтованим підходом до її організації та проведення*. Починаючи з 1991 р. ідеї дитиноцентризму неабияк розповсюдилися в Україні. На їхній важливості наголошують багато вітчизняних учених [20, с. 331].

Зміна орієнтації держави на гуманістичну соціальну політику поставили питання ініціювання у країні деінституалізації утримання й виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та відновлення сімейних форм державної заміщувальної опіки.

Зауважимо, що активна популяризація будинків сімейного типу в Україні не дала очікуваних результатів, так, їхня кількість на початку 2000 р. становила більше 91 у 22 областях країни. Кількість дітей, які виховувалися в дитячих будинках, зросла порівняно з 1998 р. із 826 до 982 дітей на початок 2000 р. [4, с. 19]. Станом на 01 січня 2002 р. в Україні нараховувалося 102 дитячі будинки сімейного типу, де виховувалися 1 078 дітей (із них – 238 рідних та усиновлених дітей, 840 – взятих на виховання та 48 прийомних сімей, які охопили опікою 59 прийомних дітей [5, с. 86]. Проте вони не змогли повною мірою замінити ні дитячі будинки

системи Міністерства освіти, ні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без батьківського піклування.

Реформуванню системи інтернатної освіти України відповідно до вимог суспільства сприяло прийняття 13 травня 1999 р. Закону України «Про загальну середню освіту» № 651-XIV [17]. Серед актуальних завдань виховання дітей у цьому Законі наголошено на «формуванні та розвитку високоінтелектуальної, *свідомої особистості із громадською позицією*, готовою до конкурентного вибору свого місця в житті <...> соціально активної за формою та моральної за змістом» [17, с. 15]. Саме такі цілі та відповідні завдання проголошені ключовими в системі виховання дітей в інтернатних закладах освіти.

Згідно з дослідженням Л. Артемової за десять років (з 1992 по 2002 рр.) мережа інтернатних закладів освіти в Україні суттєво збільшилася. Так, питома вага дитячих будинків зросла більш ніж у два рази (з 40 до 91%). Зріс і відсоток загальноосвітніх шкіл-інтернатів (з 36 до 45%) і спеціальних загальноосвітніх шкіл-інтернатів (із 8 до 21%) [1, с. 370]. Збільшення числа останніх було зумовлено значною кількістю дітей із різними захворюваннями.

Аналіз нормативно-правового забезпечення діяльності дитячих будинків та інтернатних закладів освіти дозволяє констатувати, що розвитку організаційних основ виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, окрім вищезазначеного, сприяли також Закони України «Про охорону дитинства» (2001 р.), «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (2001 р.) та «Національна доктрина розвитку освіти України у ХХІ ст.», затверджена Указом Президента України № 347 від 17 квітня 2002 р. Зокрема, відповідно до Національної доктрини пріоритетами державної політики стає *особистісна орієнтація освіти*.

Незважаючи на низку прийнятих нормативно-правових документів, за даними ЮНІСЕФ, чисельність дітей в установах інтернатного типу в Україні мала тенденцію до зростання. Так, у 2000 р. – 44 200 дітей, 2003 р. – 46 600. Поступове зменшення дітей у державних установах почалося з 2005 р. – 44 800 дітей. Чисельність дітей, які перебували на вихованні у прийомних родинах, становила у 2000 р. – 61 600 дітей, у 2003 р. – 66 500 дітей, у 2005 р. – 64 400 дітей [10].

В Україні почали активно відкриватися опікунсько-виховні заклади, дитячі реабілітаційні центри для дітей-сиріт, дитячі будинки та притулки з участю релігійних організацій і церкви. Залучаючи до соціально-педагогічної роботи на волонтерських засадах представників громади, неурядові організації активно обстоюють різні ініціативи в інтересах дітей і молоді, надають їм широкий спектр соціальних послуг [2, с. 419].

Зокрема, дитячі реабілітаційні центри для дітей-сиріт було організовано при церквах і монастирях. Наприклад, у 2001 р. Дім Св. Йосипа для дітей-сиріт у Києві, у Бортничах. У 2003 р. відкрито «Дім Марії» в Житомирі, а також в Одесі при храмі РПЦ «Всех скорбящих Радосте», у Львові – Родинний дім «Покрова», заснований Салезіянським монашом Згромадженням (УГКЦ) при парафії Покрову Пресвятої Богородиці.

21 вересня 2004 р. спільним Наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства України у справах сім'ї, дітей та молоді № 747/460 затверджено «Положення про дитячі будинки і загальноосвітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» праці» [19]. Згідно з цим документом інтернатні заклади можуть бути державної, комунальної та приватної власності.

Починаючи з 2005 р. в Україні приймається низка чинних нормативно-правових документів, що свідчать про підсилення уваги держави та суспільства до проблеми виховання й особистісного розвитку дітей-сиріт у державних закладах опіки, а отже, реформування чинної системи інтернатної освіти, а саме: Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей» № 1086 від 11 липня 2005 р., в якому основними формами влаштування дітей визначені: усиновлення; встановлення опіки, піклування; передача до прийомної сім'ї, дитячих будинків сімейного типу, до закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [18].

Постановою Кабінету Міністрів «Про схвалення Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування» від 11 травня 2006 р. № 263 передбачалося внаслідок реформування утворити заклади нового типу, в яких виховуватиметься не більш як 50 дітей віком до 18 років. 17 жовтня 2007 р. прийнята Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Державної цільової соціальної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» № 1242.

Висновки. Здійснений аналіз нормативно-правового забезпечення означеного періоду дає підстави стверджувати, що саме з 1991 р. в Україні розпочалася реорганізація державної системи утримання і виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, пріоритетами державної політики стає *особистісна орієнтація освіти*.

Розширюється мережа дитячих будинків сімейного типу, упровадження такої форми утримання і виховання дітей, як прийомна сім'я; орієнтація на сімейні форми утримання і виховання дітей; активізація усиновлення. Відбулося заснування благодійних опікунсько-виховних закладів, відновлення системи притулків, у т. ч. і недержавних.

Важливими завданнями освіти стали демократизація та гуманізація виховання, розвиток різноманітних форм співробітництва; пріоритет завдань самореалізації особистості дитини; диференціація та індивідуалізація виховного процесу. Ці та інші актуальні для України початку XXI ст. принципи визначають гуманістичний зміст процесу виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми, у центрі якої постає дитина з її індивідуальними особливостями, можливостями та потребами.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у розгляді проблеми удосконалення професійної підготовки майбутніх фахівців у галузі опікунсько-виховної діяльності й у пошуку шляхів їх особистісно-професійного зростання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Артемова Л.В. Історія педагогіки освіти : підручник. Київ : Либідь, 2006. 424 с.
2. Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05 Луганськ, 2007. 544 с.
3. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). Київ : Райдуга, 1994. 62 с.
4. Діти державної опіки: проблеми, розвиток, підтримка : навчально-методичний посібник : у 2 кн. Кн. 1. Київ : Міленіум, 2005. 286 с.
5. Захист і забезпечення дотримання житлових та майнових прав дітей. Київ : Держ. Ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. 160 с.
6. Карпенко О, Янченко Т. Соціально-педагогічна підтримка дітей в історичному контексті. Київ : НПУ, 2006. 159 с.
7. Кваліфікаційні характеристики педагогічних працівників, для яких встановлені кваліфікаційні категорії: вихователь інтернатного закладу. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1992. № 20. С. 24–26.
8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти від 18 червня 1996 р. *Система освіти в Україні*. URL: https://studopedia.eu/16_192514_sistema-osviti-v-ukraini.html.
9. Конституція України від 28 червня 1996 р. / Верховна Рада України. Київ : Парлам. вид-во, 2006. 60 с.
10. Кримінально-виконавчий кодекс України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1129-15&test=4/UMfPEGznhhGO2.Zi77gyKLHI4YUs80msh8le6>.
11. Національна програма «Діти України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/63/96#Text>.
12. Пеша І.В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування). Київ : Логос, 2000. 87 с.
13. Програма розвитку народної освіти Української РСР на перехідний період (1991–1995 рр.). *Інформаційний збірник Міністерства народної освіти Української РСР*. 1991. № 15. С. 4–15.
14. Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : Наказ Міністерства освіти України від 05 травня

1994 р. № 226. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/226-94-%D0%BF#Text>.

15. Про затвердження положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків : Наказ Міністерства освіти України від 01 вересня 1993 р. № 137. *Інформаційний збірник Міністерства освіти України*. 1994. № 1. 30 с.

16. Про затвердження Заходів щодо поліпшення становища дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків : Указ Президента України від 17 жовтня 1997 р. № 1153/97, м. Київ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1153/97>.

17. Про загальну середню освіту : Закон України від 13 травня 1999 р. № 651-XIV / Верховна Рада України. Київ: Парлам. вид-во, 1999. 95 с.

18. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13 січня 2005 р. № 2342-IV (із змінами). URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>.

19. Положення про дитячі будинки і загально-освітні школи-інтернати для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України, Міністерства у справах сім'ї, дітей та молоді від 21 вересня 2004 р. № 747/460: зареєстровано в Міністерстві юстиції України від 7 жовтня 2004 р. за № 1278/9877. URL: <http://www.osvita.irpin.com>.

20. Султанова Н.В. «Теорія і практика соціального виховання в інтернатних закладах освіти України (1956 – початок XXI ст.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Тернопіль, 2018. 480 с.

21. Ямбург Е.О. Гармонизация педагогических парадигм – стратегия развития образования. *Сборник научных статей по материалам Международной научно-практической конференции, проходившей в Московском городском психолого-педагогическом университете с 27 по 29 мая 2004 г.* : в 2 ч. Ч. 1 / под общ. ред. М.Г. Ковтунович и С.Б. Малых. Москва : ПЕР СЭ, 2004. 244 с.